

בחוברת 'פעמים' זו, הראשונה לשנת תשנ"ו, מוקד ומוקד משנה. מוקדה המרכזי הוא 'שימור ושינוי מסורות בתימן', נושא שלו הוקדשה אף 'פעמים' 64. בחוברת הנוכחית הושם הדגש על 'שימור ושינוי' במישורים האידיאולוגי-רעיוני וההלכתי. לצדו של מוקד זה מתפרסמים כאן שני מאמרים שעניינם קהילת שאלוניקי בשנות השלושים ובתקופת השואה.

תימן – היסטוריה

■ פרופ' יהודה ניני נדרש במאמרו לשאלת התנועה השבתאית בתימן. לטענתו כל אלה שכתבו על התנועה השבתאית והמשיחיות יצאו מתוך ההנחה שאכן היתה תנועה שבתאית בתימן. יתר על כן, בדרך כלל קשרו רוב החוקרים את הגזירות שנחתו על יהודי תימן במאה הי"ז, מ'גזירת העטרות' ועד 'גירוש מוזע', בתנועה השבתאית. ברם, לטענתו של פרופ' ניני יש מקום לשאול מחדש: האם היתה תנועה שבתאית בתימן? מה היה אופייה של התנועה המשיחית בארץ זו? ובאיזה הקשר היסטורי נגזרו הגזירות על יהודי תימן במאה הי"ז? במאמר מתמודד המחבר עם שאלת אמינותם וטיבם של המקורות הנוגעים לסוגיה זו, כדוגמת: האפוקליפסה 'גיא-חזיון', הכרוניקה על גזירת העטרות לר' סעדיה בן דוד הלוי אלחמאמי, הכרוניקה 'קורות ישראל בתימן' לר' חיים חבשוש, והכרוניקה 'מגילת תימן' המיוחסת למהרי"ץ (ר' יחיאל צאלח).

פרופ' יהודה ניני הוא ראש בית-הספר למדעי היהדות ע"ש חיים רוזנברג באוניברסיטת תל-אביב ומלמד בחוג להיסטוריה של עם ישראל בתל-אביב.

■ 'ידיעות על יהודי תימן בחיבורים ערביים מתימן (ב)' הוא חלקה השני והאחרון של האנתולוגיה של פרופ' יוסף טובי. בחלקה הראשון (חוברת 'פעמים' 64) נכללו ידיעות עד המאה הארבע-עשרה, ובחלק זה מהמאה הארבע-עשרה עד המאה התשע-עשרה.

פרופ' יוסף טובי מלמד ספרות עברית באוניברסיטת חיפה.

■ מאמרו של ד"ר יוסף צוריאל עניינו מערכת היחסים המורכבת שבין הרצל והמזרחן אדוארד גלזר. מפורסמים הם פירות ביקוריו-מסעותיו של גלזר בתימן. ברם, מבחינתה של ההיסטוריוגרפיה הציונית היתה התוצאה החשובה ביותר של ביקורים אלו הדו"ח שכתב גלזר אל הברון הירש בעקבותיהן, ושבו הציע לאמץ את תימן כמקום ההתיישבות של היהודים. על רקע אמונתו שתימן, ולא ארץ-ישראל, ראויה לשמש כארץ מקלט ליהודים, התעוררה מחלוקת בינו לבין הרצל.

מחלוקת זו התגלגלה לאיבה אישית שבמהלכה חשב הרצל להזמין את גלזר לדר-קרב. במאמר שלפנינו תוך שהוא עוקב אחרי השתלשלותה של מחלוקת זו עומד המחבר גם על שורשיה האידיאיים והאישיים. ד"ר יוסף צוריאלי הוא חוקר יהדות תימן.

שימור ושינוי מסורות במנהג ובהלכה

מאמריהם של הרב ד"ר רצון ערוסי והרב ד"ר חיים טלבי עניינם שימור ושינוי של מנהגים קדומים הקשורים לכבודו של ספר התורה.

■ לטענתו של ד"ר רצון ערוסי למרות הקפדתם של חכמי תימן לשימור מנהגים עתיקים גם הם, ככל חכמי ישראל, שינו או לפחות גרמו לשינוי מנהגים עתיקים בשל שיקולים הלכתיים. במאמר נבחנות דרכי השינוי באמצעות שתי דוגמאות הקשורות בכבודו של ספר התורה. כשתייהן גורם השינוי היה מהר"ץ שהיה מפורסם דווקא כנטייתו לשימור מנהגיה הקדומים של יהדות תימן.

הרב ד"ר רצון ערוסי מלמד בחוג לתלמוד באוניברסיטת בראיילן.

■ במאמר 'הגבהת ספר התורה בתימן' נדרש ד"ר חיים טלבי לטעייתם, כביכול, של בני תימן מהלכה מפורשת. בניגוד להלכה שמגביהים את ספר התורה ומראים 'פני כתיבתו לעם', היה המנהג בתימן להרים רק את היריעה ולהגביהה. לדעתו של המחבר סטייה זו מקורה בעיקרו של דבר בחשש מפני נפילת ספר התורה. ד"ר ח' טלבי מצביע על התפתחות דומה באיטליה, אלא ששם נפתר חשש זה באמצעות 'שרביט' שהוא מוט מעובד שהולבש על 'עצי החיים' על-מנת לייצב את ספר התורה. ברם, הפתרון שהיה נהוג באיטליה מתאים לספר תורה שיריעותיו נגללות סביב שני 'עצי חיים' שקצותיהם בולטים למעלה ולמטה. לעומת זאת, בתימן מונח הספר בתוך תיק מתומן והשרביט אינו יכול לסייע בהגבהתו, ולכן מגביהים את היריעה בלבד.

הרב ד"ר חיים טלבי מלמד בחוג לתלמוד באוניברסיטת בראיילן.

■ ב'ענייני אישות בערכאות של גויים בתימן' מתעד ומתאר פרופ' יהודה רצהבי פרשה מעין זו שפורסמה ב'פעמים' 63. הפרשה אירעה בעיר רדאע בשנים תש"ג-תש"ד (1943-1944). אולם התאריך המאוחר אינו משנה כלום לגבי עצם המאורע והמסקנות שיש להסיק ממנו אף ביחס לתקופות קדומות יותר. עיקרו של האירוע נישואין שלא עלו יפה: כמו בפרשה הקודמת אף בזו הבעל והאישה הם בני אחים. אביה ואחיה של האישה ראו עצמם אחראים לגורל הבת-אחות. לפיכך הם ייפו כוחו של צאלח צאהרי – תושב צנעא – לטפל בכל הזכויות המגיעות לה לפי דיני ישראל. בדומה לפרשה הקודמת מוצגת בפרשה זו דוגמה של נישואין משפחתיים, הזורה אור על חיי המשפחה בתימן.

פרופ' יהודה רצהבי מלמד ספרות עברית וספרות ערבית באוניברסיטת בראיילן.

יוון

■ ב'מקורות איטלקיים לתולדות היהודים בשאלוניקי בתקופת השואה' מפרסם פרופ' דניאל קארפי שש תעודות מתוך ארכיון הקונסוליה האיטלקית בשאלוניקי, ומכתב שכתב בתקופה מאוחרת יותר אחד מאנשי הקונסוליה בימים ההם. התעודות הן מתקופת השיא של רדיפת היהודים וביצוע הגירושים משאלוניקי. בפרסומן יש תרומה לחקר עמדתם ומעשיהם של הגורמים המדיניים – לבד מן הגרמנים – שהיו נוכחים בעיר או במדינה, כגון, היווניים, האיטלקיים והספרדיים; לפתרון שאלת מידת הידיעה וההבנה של יהודי שאלוניקי באשר למתרחש סביבם; וכן לפתרון שאלות הקשורות במעשיה ובמחדליה של הנהגת הקהילה בימים ההם, ובמיוחד לפתרון שאלות הקשורות בתפקודו של העומד בראשה בימים הגורליים ביותר, הרב צבי הירש קורץ. לתעודות הקדים המחבר תיאור של הרקע המדיני והצבאי לשואת יהודי שאלוניקי וסקירה ממצה של קורותיהם מראשית הכיבוש הגרמני ועד הגירוש. פרופ' דניאל קארפי הוא פרופסור אמריטוס להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב.

פעלים

■ ד"ר שמואל רפאל סוקר במאמרו את חקר הספרות והלשון הספרדית-היהודית במאה השנים האחרונות. הוא מצביע על מוקדיו ומגמותיו של המחקר החל מהמחקרים החלוציים, שהחלו מתוך פרספקטיבה ספרדית דווקא, וכלה במגמות החדשות שאחד מביטוייהן המובהקים הוא הפניה לספרות הכתובה לסוגיה. אגב סקירת המחקר וניתוחו מציג המחבר את מטרותיו של המחקר העתידי.

ד"ר שמואל רפאל מלמד במחלקה לספרות עם ישראל המדור לספרות לדינו, אוניברסיטת בר-אילן.

עיונים וביקורת

■ '...שלוס אסתר ומה ייעשה בה...' – מאמרו של ד"ר שמעון לוי על ספרם של תמר אלכסנדר וייך שחק – 'לעת כזאת, מחזה מוסיקאלי לפורים בשאלוניקי'.

■ 'חוב של כבוד' – ד"ר עירית קינן על ספרו האחרון של פרופ' מנחם שלח ז"ל על צבא איטליה נגד הגרמנים בבלקנים.

■ 'היסטוריון יהודי בן המאה הי"ד' סקירתו של פרופ' מיכאל וינטר על 'ספר דברי יוסף לר' יוסף ב"ר יצחק סמברי: אלף ומאה שנות תולדה יהודית בצל האסלאם'.